

Ετερολογίες

Περιοδική Έκδοση Κοινωνικής Θεωρίας και
Έρευνας για το Δίκαιο

Τρόπος Παραπομπής:

Α. Πολυχρονίου, «Μια εισαγωγή στη φεμινιστική νομική σκέψη της Martha Fineman. Διαρθρώνοντας μια σύγχρονη θεωρία ευαλωτότητας εντός της δικαιοπολιτικής αναδιάταξης των υποχρεώσεων του κοινωνικού κράτους», *Ετερολογίες*.

Περιοδική έκδοση κοινωνικής θεωρίας και έρευνας για το δίκαιο, τεύχος 5, Ιούλιος 2026, 83-95.

Προσβάσιμο σε:

<https://eterologies.com/2026/07/01/marthafineman/>

Μια εισαγωγή στη φεμινιστική νομική σκέψη της Martha Fineman

Διαρθρώνοντας μια σύγχρονη θεωρία ευαλωτότητας εντός της δικαιοπολιτικής αναδιάταξης των υποχρεώσεων του κοινωνικού κράτους

Της Αριάδνης Πολυχρονίου*

«Αν το να είσαι άνθρωπος σημαίνει να είσαι καθολικά και συνεχώς ευάλωτος, πώς θα πρέπει αυτή η παραδοχή να επηρεάσει τη δομή και τη λειτουργία της κοινωνίας μας και των θεσμών της;»

-Fineman 2019, 21

* Δρ. Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ. Μεταδιδακτορική ερευνήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

¹ M. Fineman, *The Autonomy Myth: A Theory of Dependency*, Νέα Υόρκη: The New Press, 2004.

² Πρβλ. H. Carr, «Housing the Vulnerable Subject: The English Context», στο M. Fineman & A. Gear (επιμ.), *Vulnerability: Reflections on a New Ethical*

Γνωστή κυρίως για την καίρια συμβολή της σε διάφορες πτυχές της μεταρρύθμισης του αμερικανικού οικογενειακού δικαίου τη δεκαετία του '90, η Αμερικανίδα νομική θεωρητικός Martha Albertson Fineman έχει αναπτύξει συστηματικά μια συνεκτική δικαιοπολιτική θεωρία για την ευαλωτότητα σε μια σειρά από πρόσφατα ακαδημαϊκά της άρθρα και βιβλία, ενώ μια πρωτογενής σύλληψη των καταστατικών προκείμενων της μετέπειτα θεωρητικής της κατασκευής μπορεί να ανιχνευθεί και στην αρχική εννοιολόγηση της εξάρτησης στο προγενέστερο έργο της. ¹ Την τελευταία δεκαετία, η εννοιολογική ανασυγκρότηση της ευαλωτότητας που επιχειρεί στο πολυσχιδές έργο της η Fineman έχει αξιοποιηθεί ως κριτικό θεωρητικό και επιστημολογικό πλαίσιο για την ανάλυση διακριτών τομέων της δημόσιας πολιτικής τόσο από την ίδια τη Fineman όσο και από άλλους νομικούς μελετητές και πολιτικούς επιστήμονες. ² Ταυτόχρονα, ωστόσο, η αμφιλεγόμενη θεωρητική αυτή προσέγγιση με άξονα την ευαλωτότητα έχει πυροδοτήσει ενδιαφέρουσες κριτικές ανακατασκευές, οι οποίες

Foundation for Law and Politics, Farnham: Ashgate, 2013, 107–124· S. Fouladvand & T. Ward, «Human Trafficking, Vulnerability and the State», *The Journal of Criminal Law* 83(1), 2019, 39–54· D. Rosenblum, «Unsex CEDAW, or What's Wrong with Women's Rights», *Columbia Journal of Gender and Law* 20(2), 2011, 98–194.

στην πλειονότητά τους προβληματοποιούν τις ουσιοκρατικές της συνηχήσεις και τις κρατικοκεντρικές και πατερναλιστικές της προεκτάσεις.³

Σύμφωνα με τη Fineman, το αφηρημένο αυτόνομο υποκείμενο της Δυτικής μεταφυσικής δεν αντικατοπτρίζει με ενάργεια την καθολική ευαλωτότητα της ανθρώπινης συνθήκης. Κυριαρχώντας στο Δυτικό πολιτικό φαντασιακό, το αυτοδύναμο, ορθολογικό, ανεξάρτητο, απριορικά ενήλικο και αρχετυπικά ανδρικό φιλελεύθερο υποκείμενο συγκροτεί το ηγεμονικό παράδειγμα για τη διάρθρωση της πολιτικής και νομικής υποκειμενικότητας της νεωτερικής πραγματικότητας, εγκαθιδρύοντας την ατομική ελευθερία και την προσωπική ευθύνη ως τα θεμελιακά δικαιολογικά ιδεώδη που δομούν τη σχέση του ατόμου με το κράτος. Υπό αυτό το κυρίαρχο σχήμα, καταστατικά στοιχεία της ανθρώπινης συνθήκης, όπως η ευαλωτότητα, η εξάρτηση, η ενσωματότητα, η διανοικτότητα στον Άλλον, η διασχεσιακότητα και η τραυματισμότητα,

³ Πρβλ. M. Cloud, «More than Utopia», στο M. Fineman & A. Grear (επιμ.), *Vulnerability: Reflections on a New Ethical Foundation for Law and Politics*, Farnham: Ashgate, 2013, 77–94· F.R. Cooper, «Always Already Suspect: Revising Vulnerability Theory», *North Carolina Law Review* 93(5), 2015, 1339–1380· B.P. Davis & E. Aldieri, «Precarity and Resistance: A Critique of Martha Fineman's Vulnerability Theory», *Hypatia* 36(2), 2021, 321–337· N.E. Dowd, «Unfinished

αορατοποιούνται συστηματικά και εξοστρακίζονται από το πεδίο συγκρότησης της θεσμικής κοινωνικής οργάνωσης και της χάραξης δημοσίων πολιτικών, νομικών δογμάτων και δικαστικών πρακτικών. Προβληματοποιώντας τις συγκροτητικές αρχές του παραδειγματικού φιλελεύθερου υποκειμένου ένεκα της φενακιστικής του ατρωσίας και της ανέφικτης αυτονομίας του, η Fineman αναπτύσσει μια νέα πρόσληψη της πολιτικής υποκειμενικότητας, οργανωμένης γύρω από την αναγνώριση της ευαλωτότητας ως «την πρωταρχική ανθρώπινη κατάσταση».⁴

Σύμφωνα με την Fineman, η ευαλωτότητα αναφύεται από την ίδια την ανθρώπινη ενσωματότητα και την αναπόδραστη εκθεσιμότητα του τρωτού ανθρώπινου σώματος στη βλάβη και το τραύμα. Η καταστατική συνθήκη της ευαλωτότητας απορρέει, παράλληλα, από την αναπόφευκτη εξάρτηση του νεωτερικού υποκειμένου από δομικο-κοινωνικά πλέγματα, θεσμικές κατοχυρώσεις, υλικές υποδομές, κοινωνικές

Equality: The Case of Black Boys», *Indiana Journal of Law and Social Equality* 2, 2013, 36–61· N.A. Kohn, «Vulnerability Theory and the Role of Government», *Yale Journal of Law & Feminism* 26(1), 2014, 1–27.

⁴ M. Fineman, «Vulnerability and Inevitable Inequality», *Oslo Law Review* 4(3), 2017, 133–149, εδών: 142.

αλληλεπιδράσεις και πολιτικά και οικονομικά συστήματα. Μεθοδολογικά, η Fineman διαρθρώνει τις εννοιολογικές προκείμενες της θεωρητικής της σκέψης γύρω από την ευαλωτότητα, επιχειρώντας να αναδομήσει ριζικά έναν πολυετώς ανεξερεύνητο όρο με θετικό πρόσημο ως τον πυρήνα μιας καινοφανούς καθολικής και διαπολιτισμικής κοινωνικής οντολογίας. Σε αυτόν τον θεωρητικό ορίζοντα, η ευαλωτότητα δεν συνυφαίνεται με την παθητικότητα, αλλά αντίθετα απαγκιστρώνεται από τη θυματοποιητική της σήμανση και ανασυγκροτείται ως ουσιώδης δικαιοπολιτική έννοια, η οποία παρίσταται ικανή να αμφισβητήσει κριτικά τη μετακαπιταλιστική (νεο)φιλελεύθερη αποθέωση της προσωπικής ευθύνης, της ατομικιστικής ιδεολογίας, της επιταχυνόμενης ιδιωτικοποίησης και της συστημικής αποδιάρθρωσης του κοινωνικού κράτους, προσφέροντας ένα καινοφυές επιστημολογικό πλαίσιο για τη ριζική ανακατασκευή της ουσιαστικής ισότητας, της πολιτικής ευθύνης και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Πιο συγκεκριμένα, η Fineman διακρίνει τέσσερα βασικά εννοιολογικά γνωρίσματα της ευαλωτότητας: την

καθολικότητα, τη σταθερότητα, την πολυπλοκότητα και την εξατομίκευση.⁵ Ειδικότερα, η Fineman εννοιολογεί την ευαλωτότητα ως μια οριζόντια και αντικειμενική καθολική ανθρώπινη συνθήκη, η οποία αναπόφευκτα βιώνεται αδιάπτωτα και ανεξάρτητα από το σύνολο των κοινωνικών υποκειμένων. Ο καθολικευτικός χαρακτήρας της ευαλωτότητας συνηγορεί μάλιστα, για την Fineman, υπέρ της ανάδειξης μιας νέας μορφής υποκειμενικότητας, αυτής του «ευάλωτου υποκειμένου». Αυτός ο νέος τύπος υποκειμένου δύναται, κατά την πεποίθησή της, να επιδείξει το απαιτούμενο επίπεδο αφαιρετικότητας και γενίκευσης προκειμένου να αντικαταστήσει επιτυχώς το φιλελεύθερο υποκείμενο ως το κυρίαρχο παράδειγμα εννόησης της υποκειμενικότητας τόσο στη νομική σκέψη όσο και στην πολιτική οργάνωση της κοινωνίας. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρηθεί ότι το «ευάλωτο υποκείμενο» της Fineman συντίθεται εξίσου αφαιρετικά, καθολικά και έκκεντρα με το φιλελεύθερο υποκείμενο που φιλοδοξεί να εκθρονίσει από το Δυτικό νομικό και πολιτικό φαντασιακό, δίχως να αφουγκράζεται ούτε και να ευθυγραμμίζεται με τις σύγχρονες του φεμινιστικές, κριτικές, μεταδομιστικές και μεταποικιοκρατικές απόπειρες ανάδειξης

⁵ M. Fineman, «The Vulnerable Subject and the Responsive State», *Emory Law Journal* 60(2), 2010, 251–275, εδώ: 266–269.

πλουραλιστικών, κατακερματισμένων, νομαδικών και αποκεντρωμένων μορφών υποκειμενικότητας.

Το δεύτερο εννοιολογικό στοιχείο της ευαλωτότητας, η σταθερότητα, αποτυπώνει την ενδογενή και αδιαπέραστη συνθήκη της ανθρώπινης εξάρτησης από νομικούς και πολιτικούς θεσμούς, κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, συναισθηματικές σχέσεις, οικογενειακές δομές, υλικές υποδομές, φυσικά περιβάλλοντα και βιολογικές διαδικασίες. Σύμφωνα με την Fineman, η ευαλωτότητα συνοδεύει ολόκληρη την πορεία της ζωής ενός ατόμου, ανεξαρτήτως της κοινωνικοπολιτικής θέσης που αυτό καταλαμβάνει μέσα στις σύνθετες ιεραρχικοποιήσεις και διαστρωματώσεις των σύγχρονων κοινωνικών δομών. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανωτέρω θεωρητικός αποδομεί την συνύφανση της ευαλωτότητας μόνο με συγκεκριμένα αναπτυξιακά στάδια της ανθρώπινης ζωής, όπως η βρεφική ηλικία, η παιδική ηλικία και η τρίτη ηλικία, ή αποκλειστικά με συγκεκριμένες προκατασκευασμένες κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις με ουσιοκρατικά αποδιδόμενα έμφυλα, φυλετικά, εθνικά ή κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά. Αντίθετα, η αποδοχή της αδιάπτωτης,

συνεχιζόμενης και ανυπερκέραστης φυσιογνωμίας της ευαλωτότητας οδηγεί τη Fineman να υποστηρίξει ότι «δεν υπάρχει θέση ούτε μη ευαλωτότητας ούτε ανεξαρτησίας» («there is no position of either invulnerability or independence»)⁶ εντός των εκάστοτε κοινωνικών σχηματισμών, καθώς η κοινωνική, θεσμική, πολιτική και υλική εξάρτηση από το κράτος και τους μηχανισμούς του αποτελεί μια σταθερά βιωμένη πραγματικότητα για το σύνολο των υποκειμένων που διαβιούν στους κόλπους μιας οργανωμένης κοινότητας. Η ευαλωτότητα θεωρητικοποιείται παράλληλα ως εξαιρετικά πολύπλοκη, καθώς εκδηλώνεται μέσω εναλλασσόμενων, ετερογενών, αενάως μεταβαλλόμενων και καταστατικά πλουραλιστικών τροπικοτήτων στη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου. Το τελευταίο εννοιολογικό γνώρισμα του εξεταζόμενου όρου, η εξατομίκευση, αντανακλά τη διαφοροποιημένη, ασύμμετρη, αναντικατάστατη και μη γενικεύσιμη πρόσληψη της βιωμένης εμπειρίας της καθολικευτικά ευάλωτης ανθρώπινης συνθήκης από διακριτά κοινωνικά υποκείμενα με γνώμονα τις «ενσώματες διαφορές» (*embodied differences*) που τα χαρακτηρίζουν. Η Fineman μετέρχεται τον ανωτέρω όρο για να αποτυπώσει φυσικές, σωματικές, συναισθηματικές, ψυχικές και

⁶ M. Fineman, «Beyond Equality and Discrimination», *SMU Law Review Forum* 73, 2020, 51–58, εδώ: 57.

διανοητικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες «δεν είναι κοινωνικά ουδέτερες, και η ιστορική αντιμετώπιση των οποίων, ιδιαίτερα αυτών που εκδηλώνονται σε σχέση με τη φυλή και το φύλο, έχει οδηγήσει στη δημιουργία ιεραρχιών, διακρίσεων και ακόμη και βίας». ⁷ Επιπρόσθετα, το εννοιολογικό γνώρισμα της εξατομίκευσης αποτυπώνει τις καταστατικές διαφοροποιήσεις μεταξύ διακριτών υποκειμένων και ευρύτερων κοινωνικών κατηγοριών κατά μήκος του κοινωνικού ιστού, οι οποίες παράγονται δομικά και φυσικοποιούνται και παγιώνονται συστημικά μέσω συντονισμένων θεσμικών πρακτικών και σύνθετων κοινωνικοπολιτικών διεργασιών:

Ενώ όλα τα ανθρώπινα όντα βρίσκονται σε μια θέση διαρκούς ευαλωτότητας, το καθένα από εμάς τοποθετείται διαφορετικά. Έχουμε διαφορετικές μορφές σωματικότητας και, επίσης, είμαστε διαφορετικά ενταγμένοι σε πλέγματα οικονομικών και θεσμικών σχέσεων. Ως αποτέλεσμα, οι ευαλωτότητές μας ποικίλλουν ως προς την ένταση και τη δυναμική τους σε ατομικό επίπεδο. Η ευαλωτότητα, επομένως, είναι

τόσο καθολική όσο και ιδιαίτερη· βιώνεται μοναδικά από τον καθένα μας. Σημαντικό σε σχέση με αυτό το σημείο της ιδιαιτερότητας είναι το γεγονός ότι η ατομική μας εμπειρία της ευαλωτότητας διαφοροποιείται ανάλογα με την ποιότητα και την ποσότητα των πόρων που διαθέτουμε ή μπορούμε να ελέγξουμε. Παρότι η κοινωνία δεν μπορεί να εξαλείψει την ευαλωτότητά μας, μπορεί— και πράγματι το κάνει— να τη διαμεσολαβεί, να την αντισταθμίσει και να τη μειώνει μέσω προγραμμάτων, θεσμών και δομών.⁸

Σύμφωνα με τη Fineman, οι κοινωνικοί θεσμοί διανέμουν στα κοινωνικά υποκείμενα με περίπλοκους, ποικίλους, ασύμμετρους και διαφοροποιημένους μηχανισμούς, υλικούς, πολιτιστικούς, νομικούς, κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς, οικονομικούς, ψυχοσυναισθηματικούς και διαβιωτικούς πόρους (resources), οι οποίοι σωρευτικά κατασκευάζουν την ανθεκτικότητα του καθενός από αυτά απέναντι στην καταστατικά ευάλωτη συνθήκη της ύπαρξής τους. Ιδωμένη ως «ουσιαστικό αλλά ατελές αντίδοτο στην ευαλωτότητά μας»,⁹ η

⁷ M. Fineman, «Feminism, Masculinities and Multiple Identities», *Nevada Law Journal* 13, 2013, 619–640, εδώ: 637.

⁸ M. Fineman, «The Vulnerable Subject and the Responsive State», ό.π., 269.

⁹ M. Fineman, «Vulnerability, Resilience, and LGBT Youth», *Temple Political and Civil Rights Law Review* 23(2), 2014, 101-122.

κρίσιμη έννοια της ανθεκτικότητας δεν αντιπροσωπεύει, στη φιλοσοφική σκέψη της ανωτέρω θεωρητικού, ένα φυσικό ή ουσιοποιημένο χαρακτηριστικό του κοινωνικού υποκειμένου. Αντιθέτως, η ανθεκτικότητα συνιστά «ένα προϊόν κοινωνικών σχέσεων και θεσμών».¹⁰ Στο πλαίσιο αυτό, η ανθεκτικότητα που διαθέτει το εκάστοτε κοινωνικό υποκείμενο εκδηλώνεται ως ένα συσσωρευμένο πλέγμα πόρων, αγαθών, υλικότητων, δυνατοτήτων, αξιών και εγγυήσεων, το οποίο και αποδίδεται με διακριτό και ασύμμετρο τρόπο σε ένα κοινωνικοϊστορικά πλαισιοθετημένο -και όχι ανιστορικό και αφαιρετικό- πολιτικό υποκείμενο καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του μέσα από τις παραγωγικές αλληλοτεμνόμενες και αλληλοδιεισδυτικές λειτουργίες διαφόρων κοινωνικών θεσμών και συστημικών δομών. Αυτοί οι θεσμοί τυγχάνουν τόσο δημόσιοι όσο και ιδιωτικοί και περιλαμβάνουν, αλλά δεν περιορίζονται, στην οικογένεια, την κοινότητα, το εκπαιδευτικό σύστημα, την αγορά εργασίας, την οικονομία, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας και το κράτος εν στενή έννοια.

Υπό το ανωτέρω θεωρητικό πρίσμα, η ανθεκτικότητα απέναντι στην καταστατική ευάλωτη συνθήκη της ανθρώπινης ύπαρξης

παράγεται μέσω κοινωνικο-δομικών μηχανισμών και συσσωρεύεται ασύμμετρα και άνισα ανάμεσα σε διακριτά κοινωνικά υποκείμενα με γνώμονα τις πολύσυνθετες διατομές αποφασιστικών παραμέτρων, όπως η γεωπολιτική θέση, η κοινωνικοπολιτισμική κληρονομιά, η ιστορική παρακαταθήκη, η εθνικότητα, η τάξη, το φύλο, η φυλή, η σεξουαλικότητα, η θρησκεία, η νομική κατάσταση, η αρτιμέλεια και η ενσώματη εμφάνιση. Σύμφωνα με την Fineman, οι εκτεταμένες συστημικές ανισότητες που διέπουν την κατανομή του συνόλου των πόρων που κατατείνουν στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας (resilience-building resources) συγκροτούν μια μείζονα θεσμική παθογένεια, η οποία οφείλει να αναγνωριστεί ως τέτοια με προσήκοντα δικαιολογικά εργαλεία. Συνακολούθως δε επιτάσσεται η αντιμετώπισή της μέσω της ανάπτυξης ενός εναλλακτικού παραδείγματος κοινωνικής οργάνωσης και χάραξης δημοσίων πολιτικών βασισμένου στην αναγνώριση της ανθρώπινης ευαλωτότητας ως θεμελιακής συνθήκης της ύπαρξης και στην αναδόμηση ενός αποκρίσιμου κράτους (responsive State). Σε αυτό το θεωρητικό σχήμα, η συστημική έκθεση ορισμένων πολιτικών υποκειμένων σε μεγιστοποιημένες μορφές ευαλωτότητας ελλείπει της συνδρομής ενός στοιχειώδους πλέγματος αγαθών, ευκαιριών,

¹⁰ M. Fineman, «Beyond Equality and Discrimination», ό.π., 57.

υλικοτήτων και πόρων, δεν αντανakλά προσωπική αδυναμία του βαλλόμενου υποκειμένου να παραμείνει ανθεκτικό απέναντι στην καταστατική συνθήκη της ευαλωτοποίησής του, όπως συχνά ιδεολογικοποιείται σε κρατούσες νεοφιλελεύθερες διακηρύξεις περί ατομικής ευθύνης, αλλά, αντίθετα, ανασυγκροτείται ως μια θεσμική αποτυχία που βαραίνει το κυρίαρχο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης:

Με άλλα λόγια, ο ρόλος των θεσμών της κοινωνίας στην παροχή των αγαθών ή των πόρων που μας προσδίδουν ανθεκτικότητα είναι, στην πραγματικότητα, να παράγουν —ή να αποτυγχάνουν να παράγουν— κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ευκαιρίες. Η πρόσβαση σε αυτούς μπορεί να απονέμει προνόμιο, ενώ ο αποκλεισμός από αυτούς λειτουργεί μειονεκτικά. Η ατομική αποτυχία, υπό αυτή την έννοια, δεν θα πρέπει να θεωρείται απλώς ως αποτυχία της ατομικής ευθύνης,

αλλά επίσης —και ίσως πρωτίστως— ως αποτυχία της κοινωνίας και των θεσμών της.¹¹

Σύμφωνα με την Fineman, «ενώ η θεωρία της ευαλωτότητας ξεκινά με την ευαλωτότητα, δεν τελειώνει εκεί».¹² Η αναγνώριση της ευαλωτότητας -αντί της αυτονομίας- ως εγγενούς και απαρασάλευτης συνθήκης της ανθρωπότητας οδηγεί αναπόφευκτα στην ακόλουθη επερώτηση: «Αν το να είσαι άνθρωπος σημαίνει να είσαι καθολικά και συνεχώς ευάλωτος, πώς θα πρέπει αυτή η παραδοχή να επηρεάσει τη δομή και τη λειτουργία της κοινωνίας μας και των θεσμών της;».¹³ Μέσα από τη συνύφανση της οντολογικής απορίας της κοινής μας εύθραυστης και αλληλεξαρτώμενης συνθήκης με την κοινωνικοπολιτική διερώτηση για τη δίκαιη ανασυγκρότηση των κοινωνικών θεσμών, η ανωτέρω θεωρητικός επιχειρεί να διαρθρώσει ένα εναλλακτικό δικαιοπολιτικό πλαίσιο για την αναδόμηση ενός αποτελεσματικού και εκτεταμένου «αποκρίσιμου» κοινωνικού κράτους.¹⁴ Σε αυτόν τον θεωρητικό ορίζοντα, το κράτος οφείλει να αναδιαρθρωθεί με τέτοιο τρόπο,

¹¹ M. Fineman, «Vulnerability, Resilience, and LGBT Youth», ό.π., 115.

¹² M. Fineman, «Vulnerability and Social Justice», *Valparaiso University Law Review* 53, 2019, 341–369, εδώ: 358

¹³ Στο ίδιο,

¹⁴ M. Fineman, «The Vulnerable Subject and the Responsive State», ό.π.· M. Fineman, «Equality and Difference: The Restrained State», *Emory Legal Studies Research Paper* 15–348, 2015.

ώστε να είναι σε θέση να ανταποκρίνεται με θετικά μέτρα στην καθολικευμένη συνθήκη της ανθρώπινης ευαλωτότητας μέσα από την αναδιάρθρωση μιας εξισωτικότερης και δικαιότερης κατανομής των πόρων που από κοινού συνθέτουν την ανθεκτικότητα των κοινωνικών υποκειμένων απέναντι στην καταστατική τους ευαλωτότητα, όπως η εκπαίδευση, η υγειονομική περίθαλψη, η κοινωνική ασφάλεια, η πολιτική συμμετοχή, οι επαγγελματικές ευκαιρίες, η οικονομική σταθερότητα και η παροχή συμμετρικής και ίσης πρόσβασης στη λειτουργία των κύριων κοινωνικών θεσμών και μειζόνων κρατικών λειτουργιών. Η κεντρική συλλογιστική της Fineman εν σχέσει με την κοινωνικοπολιτική αναγκαιότητα ανασύστασης ενός εκτεταμένου, αποδοτικού και αποκρίσιμου κράτους πρόνοιας αποσκοπεί στην ριζική ανασυγκρότηση της έννοιας της πολιτικής ευθύνης και τον δυναμικό επαναπροσδιορισμό του περιεχομένου και του εύρους των υποχρεώσεων του κράτους έναντι των υποκειμένων που υπάγονται εν ευρεία έννοια στην εξουσία του.

Συνεπώς, η Fineman αντιτίθεται έντονα στη νεοφιλελεύθερη εδραίωση του «λιγότερου» κράτους, καθώς και στην ιδεοτυποποιημένη αυτορρύθμιση της ελεύθερης αγοράς και την συστημική ιδιωτικοποίηση νευραλγικών όψεων των κρατικών

λειτουργιών. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζει ότι ένα σύγχρονο μοντέλο κοινωνικής δικαιοσύνης θα πρέπει να εσωκλείει προεξοχόντως ένα ενεργό και υπεύθυνο αποκρίσιμο κράτος, το οποίο δεν περιορίζεται στην ίδρυση και νομιμοποίηση των κύριων κοινωνικών του θεσμών, αλλά επεκτείνεται στη συνεχή επίβλεψη, μεταρρύθμιση και βελτιστοποίηση των λειτουργιών τους με σκοπό την επικαιροποιημένη διασφάλιση της συμβατότητάς τους με εξισωτικές αντιλήψεις περί κοινωνικής δικαιοσύνης και την προοδευτική ενίσχυση της αποκρισιμότητάς του απέναντι στις καταστατικές εξαρτήσεις και ευαλωτότητες των υποκειμένων που υπόκεινται στους θεσμούς.

Η εξεταζόμενη επαναπροσέγγιση της ευαλωτότητας της Fineman αποπειράται, επιπρόσθετα, να σκιαγραφήσει τους θεωρητικούς άξονες για τον δραστικό επανακαθορισμό μιας προοδευτικής κοινωνικοπολιτικής αντίληψης περί ουσιαστικής ισότητας επέκεινα του κυρίαρχου δικαιοκρατικού παραδείγματος της τυπικής ισότητας. Πιο συγκεκριμένα, η Fineman θεμελιώνει την θετική κοινωνική υποχρέωση του κράτους να εξασφαλίσει σε όλα τα μέλη του μια ουσιαστική ισότητα ευκαιριών, προβληματοποιώντας κυρίαρχες νομικές δογματικές που συστηματικά εξαλείφουν στο εσωτερικό τους τις δομικές

οικονομικές και υλικές ανισότητες, απηχώντας την φανακιστική πεποίθηση της -κατ' επίφασιν- ίσης μεταχείρισης απριορικά άνισων κοινωνικών δρώντων. Η Fineman επικρίνει σφοδρά το «κυρίαρχο φιλελεύθερο αρχέτυπο» της τυπικής ισότητας ως παράδειγμα μιας «συντηρητικής νομικής επιστήμης», η οποία επιφορτίζει το κράτος μονάχα με την αρνητική υποχρέωση να μην αντιμετωπίζει τα μέλη της πολιτικής του κοινότητας άνισα – και η οποία αντίστοιχα εκχωρεί στον πολίτη ένα αρνητικό δικαίωμα να μην αντιμετωπίζεται με όρους ανισότητας και διάκρισης. Σύμφωνα με την ανωτέρω, η θεωρία της ευαλωτότητας που η ίδια επεξεργάζεται προκρίνει αντίθετα ένα εναλλακτικό παράδειγμα ουσιαστικής ισότητας, ιχνηλατώντας τις προκείμενες ενός καθολικά εκχωρούμενου θετικού δικαιώματος στην απόκτηση ίσης πρόσβασης στο πλέγμα των πόρων, αγαθών, υλικότητων και ευκαιριών που ενισχύουν την ανθεκτικότητα μέσω της δίκαιης και αποτελεσματικής αλληλεξαρτητικής λειτουργίας όλων των κοινωνικών θεσμών. Στο πλαίσιο αυτό, η Fineman διατείνεται, επιπροσθέτως, ότι η αμερικανική νομοθεσία κατά των διακρίσεων (anti-discrimination legislation) με βάση το φύλο, τη φυλή ή την εθνοτική καταγωγή δεν μπορεί να παρέχει άνευ τινός ένα αποτελεσματικό δικαιοπολιτικό πλαίσιο για την αναδιάρθρωση συστηματοποιημένων θεσμικών αδικιών που απορρέουν από

την ασύμμετρη κατανομή εξουσίας, αγαθών, ευκαιριών και πλούτου, δεδομένου ότι η αμιγώς νομική-δικαστηριακή αντιμετώπιση των συστημικών διακρίσεων απέναντι σε ιστορικά ευαλωτοποιημένες κοινωνικές κατηγορίες υποκειμένων δύναται μερικώς μόνο να προστατεύσει τα πολιτικά δικαιώματα μελών συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων σε εξατομικευμένες υποθέσεις στα δικαστήρια δίχως να κατατείνει στην κοινωνικο-δομική μεταβολή των κοινωνικών θεσμών.

Η θεωρία της ευαλωτότητας της Martha Fineman, όπως σκιαγραφήθηκε συνοπτικά ανωτέρω, συνιστά, κατά την πεποίθησή μας, μια ενδιαφέρουσα αναπραγματέυση του εξεταζόμενου όρου εντός μιας δικαιοπολιτικής απόπειρας θεωρητικής ανασύστασης της μορφολογίας και των υποχρεώσεων ενός αποτελεσματικού κοινωνικού κράτους. Στο παρόν σημείο θα επιχειρήσουμε, ωστόσο, να αναδείξουμε, υπό

ένα κριτικό φεμινιστικό πρίσμα, ορισμένες από τις αδυναμίες της θεωρητικής κατασκευής της Fineman.¹⁵

Όπως υποστηρίζουμε, η απουσία μιας ορθά επεξεργασμένης εννοιολογικής διαφοροποίησης μεταξύ της καθολικής υπαρξιακής συνθήκης της ευαλωτότητας και της ιστοριοπολιτισμικά συγκειμενοποιημένης άνισης έκθεσης ορισμένων κοινωνικών υποκειμένων σε μεγιστοποιημένες εκδηλώσεις της επισφάλειας, καθιστά, σε ένα βαθμό, μονοδιάστατη την εξεταζόμενη προσέγγιση, περιορίζοντας τη δυνατότητα εφαρμογής της στους κόλπους της φεμινιστικής πολιτικής θεωρίας και αγωνιστικής πρακτικής. Πιο συγκεκριμένα, η μετα-ταυτοτική υφή που φιλοδοξεί να προσδώσει η Fineman στο θεωρητικό της πλαίσιο εντέλει αορατοποιεί την παραγωγική λειτουργία των κυρίαρχων εμφυλοποιημένων και εμφυλοποιητικών δομών, συντελώντας στην αντιμετώπιση συστημικών φαινομένων, όπως η πατριαρχική καταπίεση, η σεξιστική στερεοτυποποίηση και η έμφυλη βία ως μη σημαίνοντες παράγοντες για την άνιση

¹⁵ Για μια ενδελεχέστερη συγκριτική επεξεργασία της θεωρίας της ευαλωτότητας της Fineman από κοινού με τη μεταδομιστική θεωρία της τρωτότητας και της επισφάλειας της Judith Butler, βλ. Α. Polychroniou, «Towards a Radical Feminist Resignification of Vulnerability: A Critical

κατανομή των πόρων που ενισχύουν την ανθεκτικότητα μεταξύ διακριτά εμφυλοποιημένων κοινωνικών υποκειμένων.

Για παράδειγμα, η Fineman αναπτύσσει μια αμφίσημη θεωρητική διχοτόμηση μεταξύ των «ατομικών χαρακτηριστικών», τα οποία παραδόξως περιλαμβάνουν το φύλο, τη φυλή και τη σεξουαλικότητα, και των «κοινωνικών δομών», οι οποίες περιλαμβάνουν σύνθετα πλέγματα εξουσίας, προνομίων και πλούτου. Με την μετατόπιση του θεωρητικού της ενδιαφέροντος από την εξέταση των ανωτέρω «ατομικών χαρακτηριστικών» στη μακροσκοπική αξιολόγηση «των γνωρισμάτων των κοινωνικών θεσμών και δομικών σχέσεων», η Fineman εξαλείφει δραστικά τον έμφυλο παράγοντα από τη θεωρητικοποίηση της αδικίας και της ανισότητας σε κοινωνικο-δομικό επίπεδο, καταλήγοντας σε αμφιλεγόμενα συμπεράσματα εν σχέσει με τη συνεχιζόμενη έμφυλη ανισότητα στο πλαίσιο της οικογενειακής δομής. Όπως η ίδια υποστηρίζει,

Juxtaposition of Judith Butler's Post-Structuralist Philosophy and Martha Fineman's Legal Theory», *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory* 25(2), 2022, 113–136.

«είναι η φύση και η σημασία που αποδίδεται στο κοινωνικό έργο του φροντιστή που λειτουργεί εις βάρος των ατόμων που καταλαμβάνουν αυτόν τον ρόλο, και όχι το φύλο του φροντιστή. Αν οι άνδρες γίνουν φροντιστές, θα υποφέρουν επίσης οικονομικά και επαγγελματικά. Η αγορά είναι δομημένη έτσι ώστε να μην αναλαμβάνει καμία ευθύνη για την κοινωνική αναπαραγωγή. Όταν το κράτος παραδέχεται ότι έχει κάποια ευθύνη, είναι μόνο για να λειτουργήσει ως ένα εξαιρετικά στιγματισμένο υποκατάστατο στις περιπτώσεις όπου η οικογένεια «αποτυγχάνει». Όλοι οι φροντιστές, ανεξαρτήτως φύλου, θα υποταχθούν σε αυτή την δομή και την ιδεολογία της οικογενειακής αυτονομίας, ανεξαρτησίας και αυτάρκειας που την χαρακτηρίζει. Εκείνη τη στιγμή συνειδητοποίησα ότι το φαινόμενο που προσπαθούσα να αναλύσω ως έμφυλο ζήτημα, ήταν στην πραγματικότητα ένα κοινωνικό πρόβλημα που εκτεινόταν πολύ πέρα από το πλαίσιο της ισότητας των φύλων».¹⁶

¹⁶ M. Fineman, «Vulnerability and Inevitable Inequality», ό.π., 141.

Σε μια κριτική φεμινιστική ανάγνωση, η ανωτέρω επιχειρηματολογική γραμμή της Fineman παραγνωρίζει την πολυετώς παγιωθείσα ιστορική συνθήκη της έμφυλης οικονομικής καθυπόταξης και αντιστοίχως παρορά τη φαλλογοκεντρική συμβολική οικονομία της εμπεδωμένης πατριαρχικής συνθήκης. Η δομικά ευαλωτοποιημένη θεσιακότητα της φροντίστριας δεν παράγεται σε ένα πολιτισμικό ή ιστορικό κενό, αλλά, αντιθέτως, συνυφαίνεται ιστορικά με τους ηγεμονικούς μηχανισμούς φυσικοποίησης και εμφυλοποίησης της φροντίδας, της κοινωνικής αναπαραγωγής, της γονεϊκότητας, της οικιακής εργασίας και της ανατροφής των τέκνων, απηχώντας την διπολική κατασκευή του φύλου στους κόλπους της Δυτικής μεταφυσικής παράδοσης. Υιοθετώντας εν μέρει την κριτική ανασκευή που επιχειρεί ο Cooper από την σκοπιά των κριτικών φυλετικών σπουδών,¹⁷ υποστηρίζουμε αντίστοιχα ότι η Fineman στην θεωρητική της ανάλυση συγχέει εσφαλμένα την κριτική προβληματοποίηση των ουσιοκρατικά κατασκευασμένων ετεροκανονικών έμφυλων δυισμών με την απάρνηση των πραγματικών υλικών και κοινωνικοπολιτικών συνεπειών που απορρέουν από τα κυρίαρχα μοτίβα της έμφυλης ανισότητας. Στο παράδειγμά μας, η θεωρητική υπόθεση της Fineman, δυνάμει της οποίας «αν οι άνδρες γίνουν

¹⁷ F.R. Cooper, «Always Already Suspect: Revising Vulnerability Theory», ό.π.

φροντιστές, θα υποφέρουν επίσης οικονομικά και επαγγελματικά», αποτελεί ένα ad absurdum επιχείρημα που ανατρέπει με ανορθολογικό τρόπο την εμπειρική πραγματικότητα της πλειονότητας των έμφυλων υποκειμένων προκειμένου να καταδείξει τον δομικό —αλλά όχι έμφυλο— χαρακτήρα της ανισότητας που παρατηρείται στο πλαίσιο της κατανομής της οικιακής φροντίδας και κοινωνικής αναπαραγωγής. Εισάγοντας την παρατηρούμενη αυτή αυθαίρετη διάκριση μεταξύ «δομικών» και «έμφυλων» παραγόντων ως αντιδιαστελλόμενες και όχι συναρθρώσιμες εννοιολογικές σημάνσεις, η Fineman αγνοεί ότι οι λογοθετικές, ιδεολογικές, κοινωνικές και πολιτικές δομές που επωάζονται στο εσωτερικό κυρίαρχων θεσμών, όπως το εκπαιδευτικό σύστημα, η οικογένεια, η δημόσια διοίκηση, το νομικό και δικαστικό σύστημα, η εκκλησία, τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, η πολιτική σφαίρα και η οργάνωση της εργασίας, δεν τυγχάνουν μόνο εμφυλοποιημένες (gendered), αλλά και εμφυλοποιητικές (gendering), διότι αδιάπτωτα παράγουν, αναπαράγουν και ρυθμίζουν την ιδεοτυπική παραγωγή ετεροσεξιστικών και διχοτομικών έμφυλων υποκειμενικότητων και πρακτικών. Σε αυτό το πλαίσιο, η απάλειψη του έμφυλου παράγοντα από μια επικαιροποιημένη κοινωνικο-δομική ανάλυση της φτώχειας θα αορατοποιούσε, για παράδειγμα, κρίσιμες παραμέτρους

κατανόησης του εξεταζόμενου κοινωνικού φαινομένου, όπως το χάσμα των αμοιβών μεταξύ των φύλων, την οικονομική ευαλωτοποίηση των φροντιστριών που απέχουν από την αγορά εργασίας ή στερούνται κοινωνικής ασφάλισης, τη θεσμική εγκατάλειψη των μονογονεϊκών οικογενειών, τη σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία, την έμφυλη ιεραρχικοποίηση εντός της εργασιακής συνθήκης, της στερεοτυποποίησης ορισμένων επαγγελμάτων ως ‘αντρικών’ και ‘γυναικείων’, αντίστοιχα.

Συνεπώς, η Fineman απορρίπτει τις έμφυλες αναγνώσεις κοινωνικών φαινομένων ως ένα περιοριστικό λογοθετικό εργαλείο επικεντρωμένο στην ταυτότητα, το οποίο, σε αντίθεση με την καθολικότητα του ευάλωτου υποκειμένου που η ίδια σκιαγραφεί, συσκοτίζει την θεωρητική προσπάθεια διαρθρωτικής αναδόμησης ευρύτερων ζητημάτων κοινωνικής δικαιοσύνης. Ωστόσο, η καθολική και οριζοντιοποιημένη διάσταση της ευαλωτότητας συνεπάγεται ότι κανένα υποκείμενο δεν δύναται να αποφύγει την πρωταρχική και θεμελιώδη εξάρτησή του από ένα ευρύ πλέγμα τόσο φυσικών και υποδομικών, όσο και κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών, γλωσσικών και νομικών πόρων που ενισχύουν, σωρευτικώς δρώντας, την ανθεκτικότητά του απέναντι στην καταστατικά ευάλωτη συνθήκη του. Σε αυτό το πλαίσιο, η κατάδειξη της

προδήλως ασύμμετρης κατανομής δικαιωμάτων, ευκαιριών, πόρων και κοινωνικών αγαθών σε πολιτικά υποκείμενα που κατέχουν διαφορετικές θέσεις και εντάσσονται σε διακριτές κοινωνικές συνομαδώσεις δεν κλυδωνίζει ούτε και ανατρέπει την καθολικευτική φυσιογνωμία της θεμελιακά ευάλωτης ανθρώπινης οντολογίας. Αντίθετα, υπογραμμίζει με κριτικό και καταγγελτικό τρόπο τις βιωμένες συνέπειες της απόσυρσης του προστατευτικού δικτύου της ανθεκτικότητας, το οποίο και παρέχεται μερικώς, διαβαθμισμένα και ασύμμετρα σε ορισμένα μόνο κοινωνικά υποκείμενα ένεκα ακριβώς ενός πολυσύνθετου εξουσιαστικού πλέγματος διατομών της τάξης, της φυλής, του φύλου, της σεξουαλικότητας, της εθνοτικής καταγωγής και της κοινωνικής τους θέσης. Καταληκτικά, κατά την πεποίθησή μας κρίνεται απαιτητή η συμπλήρωση της εξεταζόμενης θεωρητικής κατασκευής της Fineman με μια κριτική φεμινιστική κοινωνικο-πολιτική ανάλυση των κυρίαρχων εμφυλοποιητικών και ετεροσεξιστικών μηχανισμών της ύστερης νεωτερικής συνθήκης με σκοπό την ανάδειξη του φύλου — αντιουσιοκρατικά ιδωμένου και καταστατικά διατεμνόμενου με την τάξη, την κοινωνική προνομιακότητα, τη φυλή, την εθνοτική καταγωγή, τη γεωπολιτική θέση και τη σεξουαλικότητα— ως κρίσιμης αναλυτικής κατηγορίας αφενός για την κατανόηση της ασύμμετρης και διαφοροποιημένης

κατανομής των πόρων που κατατείνουν στην ανθεκτικότητα ανάμεσα σε διακριτώς εμφυλοποιημένα κοινωνικά υποκείμενα και αφετέρου για την υπογράμμιση της δομικής ευαλωτοποίησης των θηλυκοτήτων και λοάτκι+ υποκειμένων ενδοπλαισιακά των σύγχρονων κοινωνικών σχηματισμών.